

Tomasz Klimkowski (Poznań)

Współczesne języki wołoskie

Dialekty rumuńskie – języki wołoskie

W tradycyjnym ujęciu romańskie etnolekty używane przez Wołochów bałkańskich stanowią różne odmiany języka rumuńskiego, który z kolei zaliczany jest do podgrupy języków bałkanoromańskich lub wschodnioromańskich. Zgodnie z takim ujęciem rumuński rozpada się na cztery dialekty: dakorumuński, arumuński (macedorumuński), meglenorumuński i istrorumuński (rum. *dacoromână*, *aromână/macedoromână*, *meglenoromână*, *istroromână*). Taka interpretacja, właściwa tradycyjnemu językoznawstwu romańskiemu w ogóle, por. prace Gustava Weiganda, w językoznawstwie rumuńskim urasta wręcz do rangi dogmatu, zob. Ovidiu Densusianu, Sextil Pușcariu, Alexandru Rosetti, Marius Sala¹. Znajduje to wyraz w barwnych porównaniach, jak np. to przytoczone w rumuńskim filmie dokumentalnym o Istrorumunach jako słowa prof. Petre Neiescu z Klużu:

Limba voastră e unul din cele patru dialecte ale limbii române. Limba română e un scaun cu patru picioare, adică cele patru dialecte. Al vostru e un picior al acestui scaun. Dacă am lua acest picior al scaunului, limba română se prăvale.²

[Wasz język jest jednym z czterech dialektów języka rumuńskiego. Język rumuński to krzesło z czterema nogami, czyli czterema dialektami. Wasz dialekt to jedna z nóg tego krzesła. Jeśli wziąć tę nogę, język rumuński się przewróci.]

Reprezentację standardową wszystkich dialektów, tzn. rumuński język literacki (rum. *româna literară*), stanowi dialekt dakorumuński (czyli właściwy rumuński, język wernakularny i urzędowy Rumunii), jako największy z nich i najlepiej rozwinięty. W ten sposób dialekt dakorumuński utożsamiany jest w praktyce z językiem rumuńskim i jako jedyny awansuje do poziomu „języka”, podczas gdy arumuński, meglenorumuński i istrorumuński pozostają tylko „dialektami”.

¹ G. Weigand, *Die Sprache der Olympo-Walachen*, Leipzig 1888; G. Weigand, *Vlacho-Meglen*, Leipzig 1892; G. Weigand, *Die Aromunen*, t. 1-2, Leipzig 1894-1895; G. Weigand, *Istrisches*, t. 1-2, Leipzig 1894-1895; O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine, I – Les origines, II – Le seizième siècle*, București 1997; S. Pușcariu, *Limba română*, t. 1: *Privire generală*, București 1940; A. Rosetti, *Istoria limbii române*, București 1986; M. Sala, *De la latină la română*, București 2006.

² *Vorbitori de istroromana din Croatia*, <https://www.youtube.com/watch?v=b7StuTq5OF0> [dostęp: 22.10.2019].

Alternatywnie, zwłaszcza w ostatnich latach, w kontekście coraz częstszego uszczegółowienia klasyfikacji języków w ogóle, a romańskich w szczególności, poszczególnych dialektom rumuńskim przyznaje się status samodzielnych języków. Np. pierwsza gramatyka porównawcza języków romańskich Dieza wymienia tylko 6-7 języków (a właściwie „obszarów”) romańskich³, późniejsze klasyfikacje wyróżniają ich już 10-12⁴, zaś najnowsze klasyfikacje, *Orbis Latinus* i *Ethnologue*, rozszerzają tę listę aż do ponad 40 języków⁵. Pośród nich figurują cztery języki wschodnioromańskie (według *Ethnologue*) lub bałkanoromańskie (*Orbis Latinus*): arumuński, rumuński, istrorumuński, meglenorumuński. Jak widać, awans dialektów rumuńskich do rangi osobnych języków pociągnął za sobą pełną identyfikację dialektu dakorumuńskiego z językiem rumuńskim – jako jedyny „dialekt” utracił on we współczesnych klasyfikacjach określający go bliżej preponowany element (*dako-*); jako że jest on sztuczny i używany tylko w obiegu naukowym (językoznawczym), oznacza to jedynie przywrócenie odnośnemu glottonimowi jego pierwotnej, naturalnej postaci.

O „dialektach” rumuńskich w kategoriach języków pisali też językoznawcy rumuńscy, np. George Giuglea, Alexandru Graur czy Ion Coteanu⁶, był to jednak w Rumunii pogląd izolowany. Również oficjalne stanowisko nauki rumuńskiej, sformułowane przez Instytut Językoznawstwa przy Akademii Rumuńskiej, pozostaje niezmiennie⁷. Badania nad arumuńskim, meglenorumuńskim i istrorumuńskim, określanymi jako południowodunajskie dialekty rumuńskie (rum. *dialecte românești sud-dunărene*), wchodzą tam nadal w zakres dialektologii rumuńskiej. Mimo to, badacze z tego środowiska dostrzegają już alternatywne interpretacje, np. w pracy o istrorumuńskim Adina Dragomirescu i Alexandru Nicolae przyznają, że najczęściej przyjmuje się, iż istrorumuński jest niezależnym językiem romańskim, uważanym tradycyjnie za „historyczny dialekt” rumuńskiego⁸.

³ F. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, t. 1-3, Bonn 1836-38.

⁴ W. Mańczak, *Języki romańskie*, w: *Języki indoeuropejskie*, t. 2, red. L. Bednarczuk, Warszawa 1988, s. 571-644; P. Bec, *Manuel pratique de philologie romane*, t. 1-2, Paris 1970-1971.

⁵ <https://web.archive.org/web/20180331173506/http://www.orbilat.com/Languages/index.html>; <https://www.ethnologue.com/subgroups/romance>, [dostęp: 22.10.2019]

⁶ I. Coteanu, *Cum dispare o limbă (istroromîna)*, București 1957 (z przedmową A. Graura); I. Coteanu, *Și totuși istroromîna este limbă!*, „Studii și Cercetări Lingvistice”, 1958, nr 9 (3), s. 391-393; por. również: *Enciclopedia limbilor romanice*, red. M. Sala, București 1989, s. 36, 158, 194; *Enciclopedia limbii române*, red. M. Sala, București 2001, s. 56-57, 294, 335.

⁷ *The Grammar of Romanian*, red. G. Pană Dindelegan, Oxford 2013; *Istoria limbii române*, t. 1, red. M. Sala, L. Ionescu-Ruxăndoiu, București 2018; por. program z cyklu *100 de adevăruri istorice* [100 prawd historycznych] z udziałem prezesa Akademii Rumuńskiej, Ioana-Aurela Popa, *Graururile Românești și Dialectele Românești (aromâna și meglenoromâna)*, <https://www.youtube.com/watch?v=KcSIZsRsr38> [dostęp: 19.12.2019].

⁸ A. Dragomirescu, A. Nicolae, *Syntactic Archaisms Preserved in a Contemporary Romance Variety: Interpolation and Scrambling in Old Romanian and Istro-Romanian*, w: *Romance Syntax. Comparative and Diachronic Perspectives*, red. A. Dragomirescu, A. Nicolae, I. Nicula Paraschiv, G. Pană Dindelegan, Newcastle 2018, s. 85-115.

Sami zainteresowani, czyli użytkownicy arumuńskiego, meglenorumuńskiego i istrorumuńskiego podzielali długo tradycyjny punkt widzenia. Należeli do nich czy wołoscy intelektualiści wykształceni w rumuńskich szkołach prowadzonych na Bałkanach od II połowy XIX w. do I połowy XX w., jak Arumuni Pericle Papahagi, Theodor Capidan i Tache Papahagi czy Istrorumun Andrei Glavina, a także wołoscy imigranci w Rumunii i ich potomkowie, jak np. Matilda Caragiu Marioțeanu⁹.

Współcześnie jednak Wołosi postulują coraz częściej odrębność swoich etnolektów względem języka rumuńskiego, przejawiającą się w używaniu w odniesieniu do nich określenia „język”, a nie „dialekt”, choć pod tym względem nie ma między nimi zgody. Podzieleni są zwłaszcza Arumuni zamieszkali w Rumunii. Mimo że dość silny jest ostatnio wśród nich ruch „emancypacyjny”, również wśród językoznawców, por. np. prace rumuńskiej Arumunki, Mariany Bara¹⁰, na temat języka arumuńskiego, większość współczesnych rumuńskich językoznawców pochodzenia arumuńskiego, zwłaszcza ci związani z Akademią Rumuńską, jak Nicolae Saramandu czy Manuela Nevaci¹¹, reprezentuje opcję prorumuńską.

Nowe podejście może uchodzić za czysto konwencjonalne i równie ideologiczne co dotychczasowe; o ile tradycyjną interpretację można postrzegać jako „nacjonalistyczną” i „centralistyczną”, to nowsza może być uważana za przejaw „mody” na regionalizm i ochronę mniejszości językowych, wyrażającej się poprzez zmianę nomenklatury na bardziej poprawną politycznie, tzn. zarzucenie potencjalnie lub faktycznie pejoratywnych terminów „dialekt” czy „gwara” na rzecz bardziej prestiżowego lub przynajmniej neutralnego określenia „język”. Takie podejście, zwłaszcza w Rumunii, może być również podejrzewane o ukryte cele polityczne, o próbę zbitcia politycznego kapitału w oparciu o grupę podzielającą to przekonanie (status mniejszości etnicznej i związane z tym prawa). Dlatego też kontrowersja językowa w łonie samej społeczności arumuńskiej, zwłaszcza w Rumunii, ma w dużej mierze wymiar ideologiczny i jest jedną z odsłon sporu o pojmowanie arumuńskości w ogóle i jej status formalny¹². Zewnętrzny wyrazem tego jest również rumuńska nomenklatura używana przez obie strony: *dialectul aromân* vs. *limba armânească* (czy wręcz *limba armânească*), co nawet

⁹ Th. Capidan, *Meglenoromâni*, t. 1: *Istoria și graiul lor*, București 1925; Th. Capidan, *Aromâni. Dialectul aromân: studiu lingvistic*, București 1932; T. Papahagi, *Aromâni: grai, folklor, etnografie cu o introducere istorică*, București 1932; M. Caragiu Marioțeanu, *Dialectul aromân*, <http://www.proiectavdhela.ro/> [dostęp: 19.12.2019].

¹⁰ M. Bara, *Limba armânească. Vocabular și stil*, București 2007.

¹¹ N. Saramandu, *Dialectele românești*, „Studii și Cercetări Lingvistice”, 2000, nr 51 (12), s. 429-447; N. Saramandu, *La romanité orientale*, București 2008; M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, București 2013.

¹² Zob. T. Klimkowski, *Rumuńscy Arumuni i ich język*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia”, 2012, nr 19, s. 7-17.

w przypadku pominięcia problematycznego rzeczownika („dialekt” – „język”) pozwala na jednoznaczne opowiedzenie się za jedną z opcji (*aromână* – *armân(easc)ă*). Podobny problem występuje u Meglenorumunów (wyraźnie prorumuńskie stanowisko językowe reprezentuje np. Meglenorumun Petar Atanasov, specjalista od meglenorumuńskiego¹³) czy Istrorumunów (por. polemikę z polityką językową grupy skupionej wokół Zvezdany Vrzić zawartą w raporcie prorumuńskiego towarzystwa im. Andreia Glaviny¹⁴).

Obiektywna ocena problemu jest bardzo trudna. Z jednej strony trudno o jednoznaczne kryteria językoznawcze pozwalające na wyraźne rozgraniczenie blisko ze sobą spokrewnionych języków i właściwie wypada zgodzić się z opinią rozpowszechnioną przez Maxa Weinreicha, że „język to dialekt z armią i flotą”¹⁵, a zatem przyznać, że w takich przypadkach problem jest raczej natury polityczno-ideologicznej oraz tożsamościowej niż językoznawczej. Z drugiej strony niemal intuicyjnie stosuje się w takich sytuacjach kryterium wzajemnej zrozumiałości, które jednak okazuje się bardzo względne. Możliwe jest ono do zastosowania w przypadku zerowej lub niezmiernie słabej wzajemnej zrozumiałości – w takim przypadku dwa lekty są niewątpliwie różnymi językami, nawet jeśli genetycznie są ze sobą powiązane (jak polski i niemiecki w obrębie języków indoeuropejskich czy nawet irlandzki i walijski pośród języków celtyckich). Z kolei jeśli dwa lekty są do pewnego stopnia wzajemnie zrozumiałe, to mogą być uważane bądź za osobne języki, bądź za dwa dialekty jednego języka (tzn. jeden z nich za dialekt drugiego). Problemem jest zatem nakreślenie granic wzajemnej zrozumiałości. Niekiedy występuje ona jedynie na podstawowym poziomie komunikacyjnym i dość wczesnie staje się wyraźnie problematyczna. Koniec końców, deklarowana często wzajemna zrozumiałość może okazać się złudna. W oparciu o teorię Heinza Klossa¹⁶ można mówić w takich przypadkach o językach *abstand* (czyli faktycznych, naturalnie rozgraniczonych).

Z kolei jeśli dwa lekty są wzajemnie zrozumiałe, a nawet prawie identyczne, to mogą być jednak potraktowane jako osobne języki z powodów mimo wszystko językowych (np. używanie odmiennych systemów pisma lub częściowo odmiennej leksyki, jak w przypadku hindi i urdu) albo całkowicie pozajęzykowych (np. różna przynależność państwowa, jak w

¹³ P. Atanasov, *The Current State of Megleno-Romanians. Megleno-Romanian, an Endangered Idiom*, „Memoria Ethnologica”, 2014, nr 52-53.

¹⁴ *Croația încearcă să facă să dispară dialectul istroromân*, <http://www.istro-romanian.net/articles/art100728.html> [dostęp: 22.10.2019].

¹⁵ „A shprakh iz a dialekt mit an armey un flot” (jidysz), M. Weinreich, *Der YIVO un di problemen fun undzer tsayt*, „YIVO Bleter”, 1945, nr 25 (1), s. 3-18.

¹⁶ H. Kloss, ‘*Abstand Languages*’ and ‘*Ausbau Languages*’, „Anthropological Linguistics”, 1967, nr 9 (7), s. 29-41.

przypadku malajskiego i indonezyjskiego). Większość takich języków stanowi raczej językowe *continuum*, zwłaszcza jeśli uwzględnić ich różne lokalne, dialektalne odmiany. Wyodrębnione z niego języki, używając terminologii Klossa, są językami *ausbau* (sztucznie skonstruowanymi).

Wracając do arumuńskiego, meglenorumuńskiego i istrorumuńskiego oraz kwestii ich wzajemnej zrozumiałości czy też zrozumiałości dla użytkownika (dako)rumuńskiego, znamieną jest częsta w rumuńskich publikacjach (naukowych bądź popularyzatorskich) praktyka transponowania (czyli właściwie tłumaczenia) tekstów w jednym z „południowodunajskich dialektów rumuńskich” na „język literacki”, podczas gdy teksty w różnych narzeczach i gwarach „dakorumuńskich”, jeśli takowe znajdują się w danym zbiorze, transponowane już nie są¹⁷. Podobnie też rumuńskie materiały filmowe zawierające wypowiedzi w którymś z „dialektów” (oczywiście poza „dakorumuńskim”) zaopatrywane są w napisy nie z ich dokładną transkrypcją (jak w przypadku wypowiedzi po „dakorumuńsku”, podawanych niekiedy w postaci napisów), lecz z ich „transpozycją” na literacki rumuński¹⁸. Wynika to niewątpliwie z ograniczonej zrozumiałości tych tekstów dla odbiorcy rumuńskiego. Również porównanie obu wersji (tzn. oryginalnej wersji „dialektalnej” z jej „transpozycją”) pozwala stwierdzić szereg różnic na każdym poziomie języka (leksykalnym, fonetycznym i gramatycznym), nawet jeśli nie jest to wydanie popularyzatorskie – artystyczne, w którym transpozycja może być dość swobodna. Za ilustrację tych różnic może posłużyć porównanie fragmentu baśni we wszystkich czterech „dialektach”¹⁹ (dla większej precyzji zachowujemy oryginalną pisownię opartą na ortografii rumuńskiej):

dacoromânește

Era odată un împărat care nu avea niciun fiu și dorea mult să aibă un fiu, ca să nu i se stingă numele. De aceea se ruga la Dumnezeu să-i dea un fiu. Într-o zi se duse la un vrăjitor, să vadă dacă-i va da Domnul un fiu sau nu. Iară acelu vrăjitor îi dete un măr și-i zise: să dai nevestii tale acest măr să-l mănânce și ea va naște un fiu așa cum îți cere inima.

¹⁷ Tak jest np. w dawnych zbiorach tekstów dialektalnych: I.-A. Candrea, O. Densusianu, Th. D. Sperantia, *Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de români*, București 1908; O. Densusianu, *Antologie dialectală*, București 1915. Dwujęzyczne (arumuńsko-rumuńskie) są również wydane w latach 70. tomy: *Antologie lirică aromână*, red. H. Căndroveanu, București 1975; *Antologie de poezie populară aromână*, red. Ch. Iorgoveanu-Dumitru, București 1976; *Antologie de proză aromână*, red. H. Căndroveanu, București 1977.

¹⁸ *Vorbitori de aromana din Grecia*, <https://www.youtube.com/watch?v=ewsxr1hgrPI>; *Vorbitori de aromana din Macedonia*, <https://www.youtube.com/watch?v=En9yQQUJ5C4>; *Vorbitori de istroromana din Croatia*, <https://www.youtube.com/watch?v=b7StuTq5OF0> [dostęp: 22.10.2019].

¹⁹ C. Beda, *Aromânii*, București 2004, s. 44.

istroromânește

O votę fost-a un krâl' kârle n'â vut naŋcun fil' și ie fost t'âro râda vę un fil' se nu l'i se zatarę lumele. Din țasta rugât-a Domnu neca-l' dâie un fil'. O zi mes-a la un strigun, za vedę se-l va Domnu dâ un fil', ali se nu va. Și țela strigun l'-a dât un mer și l'-a zis: dę țesta mer lu țę mul'ere neca-l poide si va rodi un fil' cum reți tu vrę.

meglenoromânește

Ra ună oară un ampirat cari nu vę nițiu il'iũ și multu ținea să aibă un il'iũ, sa nu-l'i si stingă numea. Di țea iel tucu si ruga la Domnu să-l'i da un il'iũ. Ună zuă si dusi la un maghesnic, să cată dă-l'i să-l'i da Domnu vrin il'iũ, ili nu. Ară țel meghesnic al'i dędi ună meră și-l'i zisi: să-ũ dai la mul'ari-ta țestă meră și să-ũ mănancă, și ea să rudescă un il'iũ șa cum ați țeri buricu.

aromânește

Eara nă oară un amiră țe no-avea nițiu h'il'ũ și multu durea s-aibă un h'il'ũ tra s-nu-l' se-astingă numa. De-ațea nâs ura la Dumnidzău să-l' da un h'il'ũ. Nă dzuă si duse la un magũ, ma-z-veadă di se va-l' da Domnul hil'ũ, ică nu. Am ațel mag il' deade un mer și-l' dzâse: si-l dai a mul'are-tăi aestu mer și s-lu mâcă, și ea va s-facă un h'il'ũ, așite cum il' doare inima.

Wszystko to pokazuje, że na poziomie współczesnego języka mówionego południowodunajskie dialekty rumuńskie są – zgodnie z terminologią Klossa – językami *abstand*, wykształconymi w wyniku wielowiekowego odrębnego rozwoju historycznego. Romańszczyzna bałkańska, z której się wywodzą, w tradycyjnym językoznawstwie nazywana językiem prarumuńskim (rum. *străromână, protoromână*) lub wspólnym rumuńskim (rum. *româna comună*), rozpadła się zapewne w pierwszych wiekach II tysiąclecia²⁰. Jedynym jej (potencjalnym) zabytkiem pisanym jest datowane na 587 r. zdanie *τόρνα, τόρνα, φράτρε* ‘Wracaj, wracaj, bracie’, zapisane w kronikach bizantyńskich²¹. Jeśli więc chodzi o status tzw. dialektów rumuńskich, pewnym kompromisem ze strony oficjalnego językoznawstwa rumuńskiego jest mówienie o dialektach historycznych języka prarumuńskiego czy wręcz rumuńskiego²².

Reasumując – z uwagi na to, że punktem odniesienia jest dla nas stan współczesny, przychylamy się do opinii, że tzw. dialekty rumuńskie stanowią obecnie niezależne od siebie języki, które nazywamy zbiorczo *językami wołoskimi (właskimi)*, zaś hipotetyczny prajęzyk, od

²⁰ E. Vasiliu, L. Ionescu-Ruxândoiu, *Limba română în secolele al XII-lea – al XV-lea*, București 1986; M. Sala, *Romanian*, „Revue belge de philologie et d’histoire”, 2010, nr 88, s. 841-872; M. Maiden, *Romanian, Istro-Romanian, Megleno-Romanian, and Aromanian*, w: *The Oxford Guide to the Romance Languages*, red. A. Ledgeway, M. Maiden, Oxford 2016, s. 91-125.

²¹ Tj. przez Teofilakta Symokattę (580-630) i Teofana Wyznawcę (760-818); por. N. Saramandu, *Torna, torna, fratre*, „Fonetică și Dialectologie”, 2001-2002, nr 20-21, s. 233-251.

²² Np. w artykule A. Dragomirescu, A. Nicolae, *op. cit.*, s. 3.

którego wszystkie pochodzą – *językiem prawołoskim (prawłaskim)*. Ta ostatnia nazwa byłaby zresztą zbieżna z tradycyjną, rumuńską nazwą *străromână/protoromână* czy nawet *româna comună*, ponieważ rumuńskiemu przymiotnikowi *român* odpowiada w polskim uzusie nie tylko *rumuński*, ale również *wołoski*, np. *Câmpia Română* to w polskim nazewnictwie *Nizina Rumuńska* albo *Wołoska*, zaś *Țara Românească* to już tylko i wyłącznie *Wołoszczyzna* (lub ewentualnie *Ziemia Wołoska*).

Określenie *wołoski (właski)* jest bardzo wygodnym rozwiązaniem, ponieważ nawiązuje do etnonimu *Wołoch* (wschodniosłowiańskie i polskie) bądź *Włach* (południowosłowiańskie), który odnosi się do całej interesującej nas ludności romańskiej, podczas gdy poszczególne grupy wchodzące w jej skład używają jako endonimów określeń opartych wprawdzie na tym samym łacińskim ROMANVS, ale już zróżnicowanych formalnie w zależności od grupy, tj. *rumân ~ român*, *armân ~ rrãmân*, a nawet *rumer*, w związku z czym trudno wskazać jeden ogólny endoetnonim odpowiadający słowiańskiemu *Wołoch (Włach)*. Poza tym są to nazwy autentyczne, faktycznie używane (a więc nie od sztuczne, naukowe), i choć stanowiły egzonymy, zaczęły funkcjonować u Wołochów równolegle z ich endonimami, a często wręcz je wyparły, czyli stały się endonimami.

Jako bardziej naukowe, techniczne terminy można zaproponować określenie *języki bałkanoromańskie*, używane przez *Orbis Latinus*, i analogicznie do niej nazwę *język prabałkanoromański* (oraz bardziej ogólny termin *romańszczyzna bałkańska*, odnoszący się w zależności od kontekstu do wszystkich współczesnych języków rozumianych jako całość lub/i do ich prajęzyka), z tym zastrzeżeniem, że ma ono charakter czysto genetyczny, wskazując na obszar Półwyspu Bałkańskiego jako na najbardziej prawdopodobne miejsce powstania języka prawołoskiego przed jego ekspansją we wszystkich kierunkach (w tym na północ, gdzie definitywnie przeniosło się centrum tej części romańszczyzny).

Z kolei termin *języki wschodnioromańskie*, używany przez *Ethnologue* w odniesieniu do języków wołoskich, oraz analogiczne do niego nazwy *język prawschodnioromański*, *romańszczyzna wschodnia* rezerwujemy dla większej grupy języków romańskich, obejmującej również języki italoromańskie i dalmatoromańskie (zgodnie np. z klasyfikacją F. Dieza, G. L. Tragera, W. v. Wartburga, H. Weinricha²³).

Problem nazewnictwa poszczególnych języków wołoskich oraz ich wewnętrznej klasyfikacji jest przedmiotem dalszej części niniejszego rozdziału, tym bardziej że nasze podejście różni się w szczegółach od klasyfikacji *Orbis Latinus* czy *Ethnologue*, na których się

²³ Zob. W. Mańczak, *op. cit.*, s. 575-578.

opiera. Należy zaznaczyć, że przedmiotem naszych rozważań będą jedynie języki Wołochów bałkańskich *sensu stricto*, a zatem języki wołoskie z wyłączeniem rumuńskiego i języków ściśle z nim powiązanych, tj. mołdawskiego, właskiego (timockiego) i bajaskiego.

Nazewnictwo i klasyfikacja współczesnych języków wołoskich

Język właski i żejański

(istrorumuński, istrowołoski, istrowłaski, istryjski, ćiribirski)

właski: *vlășka limba*, *vlășki*, *po vlășki*

żejański: *žejańska limba*, *žejański*, *po žejański*

Przywoływane już wielokrotnie określenie *istrorumuński* stanowi oczywiście polską adaptację rumuńskiego terminu *istroromână*, utworzonego przez XIX-wieczne językoznawstwo i mającego swoje dokładne odpowiedniki również w innych językach (ang. *Istro-Romanian*, fr. *istro-roumain*, niem. *Istrorumänisch*, ros. *устрорумынскій*). Jest to termin powszechnie używany w polskiej literaturze przedmiotu²⁴, jednak w związku z rewizją interpretacji różnych faktów językowych, również on sam wymaga aktualizacji. Przed wszystkim należy zwrócić uwagę na to, że polskim odpowiednikiem przymiotnika *român* nie zawsze jest nasuwający się automatycznie termin *rumuński*, lecz również starsze, tradycyjne określenie *wołoski* (zob. wyżej). Innymi słowy, zachowując rumuński termin *istroromână*, można oddać go po polsku jako *istrowołoski* (*istrowłaski*), zwłaszcza że sami zainteresowani używają w większości nazwy *vlăș/vlăș* ('Wołosi, Własi') jako swojego endonimu. Tym niemniej, najbardziej osadzonym w rzeczywistości językowej i przez to najbardziej naturalnym zabiegiem (co jest zresztą naszym nadrzędnym celem przy opracowywaniu niniejszej nomenklatury i klasyfikacji) byłaby adaptacja endoglottonimów, czyli form *vlășka limba* i *žejańska limba*, czy wręcz syntagmy *vlășka ši žejańska limba*, a zatem wprowadzenie nazwy *język właski i żejański*. Termin *istryjski* czy *istriański* jako kalka określenia *istriiană*, funkcjonującego paralelnie w rumuńskim (choć na dużo mniejszą skalę, zob. np. M. Gaster²⁵), jest nie tylko równie sztuczny co *istrorumuński* (i jego warianty), lecz przede wszystkim mało

²⁴ S. Gogolewski, *Kategoria przypadku w słowiańskich i romańskich językach ligi bałkańskiej*, Łódź 1982; I. Sawicka, J. Sujecka, *Wprowadzenie do bałkanologii. Etnosy – Języki – Arealy – Konceptualizacje*, Warszawa 2015, s. 55-70.

²⁵ M. Gaster, *Chrestomathie roumaine. Textes imprimés et manuscrits du XVIme au XIXme siècle; spécimens dialectales et de littérature populaire / Chrestomathie română. Texte tipărite și manuscrise [sec. XVI-XIX], dialectale și populare*, Leipzig – Bucarest 1891, s. CXI.

precyzyjny (na Półwyspie Istria używa się różnych języków, w tym innego języka romańskiego nazywanego *istriockim*). Egzonim *ćiribirski* (chorwackie *ćiribirski* i włoskie *ciribiro*) odnosi się przede wszystkim do dialektu południowego i poza obcym pochodzeniem²⁶ ma często żartobliwy, a tym samym potencjalnie obraźliwy charakter²⁷; nie nadaje się zatem zupełnie jako polskie określenie istrorumuńskiego. Jeszcze w XVII w. Wołosi istryjscy mieli używać określenia *rumeri*²⁸, którego forma wykazuje regularny rozwój fonetyczny prawołoskiego **rumânu* (< łac. ROMANVS) i stanowi dokładny odpowiednik pozostałych wołoskich form: rumuńskiej *rumân*, *român* oraz arumuńskiej *armân*, *rrâmân*. Odpowiedni glottonim, *rumerski*, nie jest jednak zaświadczony. Poza tym etnonim *Rumer* nie jest obecnie używany przez odnośną ludność wołoską mimo jego przejściowego wskrzeszenia w XX w.²⁹

W języku włoskim i żejańskim mówi się jeszcze w kilku wsiach północno-wschodniej Istrii (chorw. *Istra*), choć obecnie liczba jego użytkowników nie przekracza tam 250 osób³⁰ (a także w Rijece i Trieście oraz w diasporze: w krajach Europy Zachodniej oraz w Stanach Zjednoczonych i Australii). Jest to najbliższym spokrewniony z rumuńskim język wołoski, w związku z czym uważa się, że odłączył się on od rumuńskiego jako ostatni lub wręcz że wywodzi się od tego ostatniego³¹. Najwięcej podobieństw wykazuje do rumuńskich dialektów północno-zachodnich: banackiego, kriszańskiego i maramureszańskiego, a zwłaszcza do gwary Kraju Moców (rum. *Țara Moșilor*).

Żejański i włoski to właściwie nazwy dwóch dialektów, na które dzieli się ten język, północnego i południowego³². Ich użytkownicy nazywają je językami (*limba*). Dialekt północny (*žejańska limba*, *žejański*) używany jest obecnie już tylko w jednej wsi *Žejane* (*Žejân*), skąd jego nazwa. Dialekt południowy (*vlaška limba* sau *vlaški*) na nieco szerszy zasięg – mówi się nim w 5 wsiach: *Letaj* (*Letâj*), *Šušnjeвица* (*Sušnjevice*/*Šušnjeviće*), *Nova Vas* (*Noselo*), *Jesenovik* (*Sukodru*) i *Brdo* (*Bârdo*) oraz w kilku mniejszych osadach: *Kostrčani* (*Kostârčân*) czy *Zankovci* (*Zankovci*)³³. Użytkownicy obu tych dialektów żyli po przeciwnych

²⁶ Choć wywodzi się go od wołoskich słów *cire* ‘trzymać’ i *bire* ‘dobrze’, zob. *Jezik i zajednica danas*, <https://www.vlaski-zejanski.com/hr/nauci/jezik-i-zajednica-danas-2> [dostęp: 19.12.2019] (co jednak należy uznać za etymologię ludową).

²⁷ *Jezik i zajednica danas*, op. cit.

²⁸ I. della Croce, *Historia antica e moderna, sacra e profana della città di Trieste*, Venezia 1698, s. 334.

²⁹ A. Glavina, *Calindaru lu rumeri din Istrie cu figure de Andrei Glavina și Constantin Diculescu*, București 1905.

³⁰ G. Filipi, *Istrorumunjski lingvistički atlas*, Pula 2002, s. 44.

³¹ O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, op. cit., s. 316-323.

³² A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București 1971, s. 24; *Jezik i zajednica danas*, op. cit.

³³ A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, op. cit., s. 71-73; N. Saramandu, *Dialectele românești*, op. cit., s. 441; *Jezik i zajednica danas*, op. cit. Wołoskie wersje (w nawiasach) oficjalnych toponimów chorwackich podano za: *Jezik i zajednica danas*, op. cit., w stosowanej tam nowej ortografii (opartej na chorwackiej).

stronach gór Učka i długo nie wiedzieli nawzajem o swoim istnieniu, tak że spotykając się na targu w Fiume (Rijeka), rozmawiali po chorwacku³⁴.

Język właski (megleński)

(meglenorumuński, meglenowołoski, meglenowłaski, meglenicki)

właski (megleński): *vlăhești, vlășești*

W polskiej tradycji językoznawczej funkcjonuje nazwa *meglenorumuński*³⁵, kalka rumuńskiego *meglenoromână* i odpowiednik jego wariantów w innych językach: ang. *Megleno-Romanian*, fr. *mégleno-roumain*, niem. *Meglenorumänisch*, ros. *мегленорумынский*. Podobnie jednak jak w przypadku istrorumuńskiego, również w odniesieniu do meglenorumuńskiego można by zaproponować nazwę *meglenowołoski (meglenowłaski)*, lecz z uwagi na to, że również dla tej grupy Wołochów rodzimym etnonimem stał się *vlaș* ('Wołosi, Własi'), a glottonimem *vlăhești*, określenie *właski* wydaje się wystarczające, choć dla większej precyzji, zwłaszcza w pracach naukowych, należałoby je zaopatrzyć w przymiotnik *megleński*, w celu odróżnienia go od właskiego istryjskiego. Należy dodać, że samo złożenie *meglenowołoski (meglenowłaski)* nie jest tak do końca tworem sztucznym, ściśle naukowym, ponieważ bardzo podobnej formy, tyle że z odwróconą kolejnością członów, tj. *Βλαχομογλενίτικα*, zupełnie niezależnie używa się w nowogreckim. Samo *megleński* czy *meglenicki* (tak jak *istryjski* czy *istriański*), choć występujące nie tylko w obiegu naukowym, jest wieloznaczne, gdyż może się odnosić nie tylko do wołoskiego, ale również do megleńskich gwar macedońskich³⁶.

Obszar, na którym obecnie używany jest ten język, stanowi dolina Megleny (mac. *Меглен*, gr. *Αλωπία*), podzielona między Macedonię Północną i Grecję, gdzie mówi nim około 2500 (czyli mniej więcej połowa) zamieszkujących tam Włachów megleńskich³⁷. Oprócz tego posługuje się nim jeszcze w pewnym stopniu ludność pochodzenia właskiego (megleńskiego) w greckich i macedońskich miastach, a także w Rumunii i Turcji oraz w innych krajach Europy (szczególnie w państwach byłego bloku wschodniego) i świata. Podobnie jak właski i żejański, właski (megleński) wykazuje szereg nawiązań do rumuńskiego (zresztą do tych samych

³⁴ V. Frățilă, *Studii istroromâne*, București 2016, s. 92-93.

³⁵ S. Gogolewski, *op. cit.*; I. Sawicka, J. Sujecka, *op. cit.*, s. 55-70.

³⁶ P. Atanasov, *Meglenoromâna*, w: *Tratat de dialectologie românească*, red. V. Rusu, Craiova 1984, s. 477.

³⁷ P. Atanasov, *Locul dialectului meglenoromân în limba română*, w: *Poglavlja iz romanske filologije: u čast akademiku Augustu Kovačecu o njegovu 80. rodendanu*, red. N. Lanović, M. Ljubičić, M. Musulin, P. Radosavljević, S. Šoštarić, Zagreb 2018, s. 82.

dialektów, co właski i żejański), co oznacza, że on również późno oddzielił się od rumuńskiego lub że pochodzi bezpośrednio od niego³⁸. Z drugiej strony meglenowołoski nawiązuje także do arumuńskiego i przez Iona Coteanu uważany był za jego odmianę³⁹.

Różnice językowe (zwłaszcza fonetyczne i leksykalne) między poszczególnymi wsiami meglenowołoskimi są już wyraźniejsze niż w przypadku wsi istrowołoskich (mimo że w obu przypadkach jest to jeden, dość zwarty obszar), stąd też problem z klasyfikacją poszczególnych gwar i wielość propozycji z tym związanych. Zgodnie z przyjętą przez nas interpretacją właski (megleński) składa się z trzech dialektów: północnego, centralnego i południowego, przy czym dialekty: północny i południowy wykazują szereg cech wspólnych (być może z powodu ich peryferyjnego położenia, zwłaszcza że są to często elementy o charakterze zachowawczym w porównaniu ze stanem stwierdzonym w dialekcie centralnym), zaś dialekt południowy podejrzewać można o wpływ arumuński. Dialekt północny używany jest w Macedonii Północnej, we wsi *Χυμα (Umă)*, jednak większa część jego użytkowników przeniosła się w latach 50. XX w. do miasta Gewgelija (mac. *Γεωγεμija*), które tym samym stało się jego głównym ośrodkiem⁴⁰. Dialekty: centralny i południowy znajdują się już na terytorium Grecji. Dialekt centralny tworzą gwary miejscowości: *Σκρα (L'umniță)*, *Κούπα (Cupă)*, *Αρχάγγελος (Oșiñ)*, *Περίκλεια (Birislăv)* i *Λαγκαδιά (Lundziñ)*. Dialekt południowy stanowi gwara wsi *Κάρπη (Țărnareca)*⁴¹. W ten sposób zgadzamy się zasadniczo z klasyfikacją Atanasova i Saramandu, którzy przeciwstawiają gwarę wsi położonych centralnie gwarze Umy i Țărnareki⁴².

Język arumuński i remeński

(arumuński, aromuński, aromański, macedorumuński, macedowołoski, macedowlaski, makidoński, kucowołoski, cincarski, remeński, arwanitowołoski, arwanitowlaski)

arumuński: *limba armănească, armăneashti, armăneashce*

remeński: *limba rrămănescă, rrămăneshti*

³⁸ O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, op. cit., s. 310-316; P. Atanasov, *Locul dialectului meglenoromân în limba română*, op. cit., s. 98-99.

³⁹ *Enciclopedia limbii române*, red. M. Sala, op. cit., s. 335.

⁴⁰ Б. П. Нарумов, *Мегленорумынский язык/диалект*, w: *Языки мира. Романские языки*, red. И. И. Чельшева, Б. П. Нарумов, О. И. Романова, Москва 2001, s. 671-672.

⁴¹ Nazwy włoskie, podane w nawiasach obok urzędowych macedońskich i greckich, pochodzą z: P. Atanasov, *Meglenoromänisch*, w: *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*, red. M. Okuka, Klagenfurt 2002, s. 127-131.

⁴² P. Atanasov, *Le mégléno-roumain de nos jours*, Hamburg 1990, s. 16-17; N. Saramandu, *Dialectele românești*, op. cit., s. 441.

W językoznawstwie polskim utrwaliła się nazwa *arumuński*⁴³, mimo pewnej konkurencji ze strony terminu *aromuński*. Pierwsza z nazw jest adaptacją rumuńskiego *aromână* poprzez dodanie charakterystycznej protezy *a-* do formy *rumuński*, por. rum. *aromână* vs. *română*, ang. *Aromanian* vs. *Romanian*, fr. *aroumain* vs. *roumain*, ros. *арумынский* vs. *румынский*. Druga z nich odpowiada z kolei formie *Aromunisch*, używanej w niemieckim, który w tym przypadku nie bazuje na glottonimie *Rumänisch* ‘rumuński’, jak w przypadku istrorumuńskiego i meglenorumuńskiego, por. *Istrorumänisch*, *Meglenorumänisch*, lecz na temacie o większym stopniu dyferencjacji. Żadna z tych nazw nie oddaje dobrze endoglottonimu *armâneashți* (*armâneashce* itp.), w którym proteza [a] doprowadziła do synkopy samogłoski [u] znajdującej się pomiędzy [r] i [m] w wyjściowym prawołoskim **rumâneashțe* [ruminășfte] (< łac. *ROMANISCE). Z kolei *ă* [i] odpowiada rumuńskiemu *â* [i], które w formie *română* – *rumuński* polski oddaje jako *u* [u]⁴⁴. Innymi słowy, polska forma imitująca endoglottonim powinna zawierać grupę spółgłoskową [rm] bez żadnej samogłoski, a samogłoska [i] zapisywana jako *ă* powinna w niej być oddana jako [u]; utworzona w ten sposób polska nazwa miałaby brzmienie *armuński*. Alternatywny wariant *aromański* odbiegałby już zbytnio od formy oryginalnej⁴⁵. Warianty: *macedorumuński* oraz *macedowołoski*

⁴³ S. Gogolewski, *op. cit.*; I. Sawicka, J. Sujecka, *op. cit.*, s. 55-70.

⁴⁴ Rumuński endoetnonim *rumân* [rumin] został zaadaptowany przez język staropolski w formie *Rumyn* (por. napisane po polsku twory mołdawskiego bojara i uczonego Mirona Costina). Forma *rumân* zgodna jest z właściwym rumuńskiemu rozwojem fonetycznym i normalna w piśmiennictwie starorumuńskim; stosunkowo późno, bo dopiero w XIX w., zastąpiona została formą *român* (mimo że ta sporadycznie pojawiała się już wcześniej, po raz pierwszy w „Palia de la Orăștie” [Stary Testament z Orăștie] z 1581 r.). Wtórne wprowadzenie samogłoski [o] zamiast [u] nastąpiło z przyczyn ideologicznych (nawet jeśli w różnych odmianach terytorialnych rumuńskiego taki fonetyzm występował już wcześniej), tak aby etnonim ten jak najbardziej przypominał formę *roman*, czyli ‘Rzymianin’ (wprowadzoną do języka mniej więcej w tym samym okresie, na fali relatywizacji, gdyż w starorumuńskim używano sławizmu *râmlean*); poza tym *rumân* miało już wtedy pejoratywny wydźwięk, ponieważ na Wołoszczyźnie oznaczało również chłopą pańszczyźnianego. Dawna polska forma *Rumyn* nie była zresztą często używana, ponieważ przed powstaniem państwa rumuńskiego w II poł. XIX w. polskie źródła pisały po prostu o Wołochach lub Mołdawianach. W języku polskim przyjął się jednak ostatecznie wariant fonetyczny *Rumun*. W takiej formie znali ten etnonim Serbowie, którzy zapewne przekazali go z jednej strony Albańczykom, a z drugiej Czechom i Słowakom, od których musieli przejąć ją Polacy, a od nich jeszcze Ukraińcy (zapewne w okresie austro-węgierskim, kiedy niemal wszystkie te ludy, przynajmniej częściowo, żyły w jednym państwie). Serbowie, w których języku prasłowiańskie [i] przeszło w [i] (por. serb. *biti* [biti] ‘być’ i ‘bić’), rumuńskie [i] percypowali jako [u], a tym samym *rumân* [rumin] zapożyczyli jako *Rumun* [rumun], tym bardziej że rumuńskie [i] jest samogłoską centralną (czyli bardziej tylną niż np. polskie [i]) i przez obcokrajowców nie mających tej samogłoski w swoim systemie fonetycznym może być substytuowane przez [u]. Staropolska forma *Rumyn* wydaje się bardziej uzasadniona niż współczesne *Rumun*, gdyż lepiej oddaje rumuńskie *rumân* [rumin] (rumuńskie [i] zbliżone jest fonetycznie do polskiego [i], zapisywanego <y>), por. ros. *румын* [rumin], bułg. *румън* [rumɤn], bardzo dokładnie naśladowujące wymowę rumuńską. Skoro jednak w polszczyźnie jako odpowiednik rumuńskiego *rumân* [rumin] funkcjonuje już tylko fonetyzm *Rumun*, to armuńskie *armân* [armin] należałoby spolszczyć jako *Armun*. Mimo że w innych językach taka symetria nie zawsze występuje (np. w niemieckim używa się formy *Rumäne* dla Rumuna i *Aromune* dla Armuna), to tworząc nowy termin w języku polskim, dla zachowania konsekwencji w ramach danej terminologii, należy zastosować takie same zasady adaptacji fonetycznej co w innych przypadkach.

⁴⁵ *Nota bene*, języki, które używają podobnej formy, czynią to przez analogię do formy *rumuński* (która jest w nich tożsama z formą *romański*), por. węg. *aromán* – *román*, *újlatin/román nyelv*, mac. *аромански* – *романски*,

(*macedowlaski*) (analogicznie do propozycji przedstawionych wyżej pod *istro-* i *meglenorumuńskim*) byłyby znów kalką rumuńskiej, sztucznej formy *macedoromână*. Forma *macedowołoski* (*macedowlaski*) miałyby dodatkowe pokrycie w rumuńskim *macedo-vlah*, lecz ta nazwa również ma sztuczny charakter. Obie nawiązują wprawdzie do formy *machedon* ~ *machidon*, używanej przez samych zainteresowanych, ta jednak jest etnonimem, dwuznacznym zresztą (może odnosić się do macedońskich Słowian); taki też byłby utworzony od niej glottonim⁴⁶. Poza tym odnośnego języka używa się również w Epirze i Tesalii, a jego występowanie w samej Macedonii jest najczęściej wynikiem późniejszych migracji. Używana przez Greków nazwa *κουτσοβλάχικα*, czyli *kucowołoski* (*kucowlaski*)⁴⁷, od *Κουτσοβλάχοι* – *Kucowołosi* (*Kucowłasi*), ma ograniczony zasięg oraz obce pochodzenie i niekoniecznie neutralny wydźwięk. Podobnie funkcjonuje serbskie określenie *cincarski*, które może również odnosić się do języka⁴⁸. W związku z tym, postulowanym przez nas polskim glottonimem jest *armuński*.

Po drugie, w obrębie języka nazywanego tradycyjnie arumuńskim należałoby wyróżnić jeszcze jeden język, którego dość wyraźnie zaznaczona specyfika przejawia się już w samym endoglottonimie *rrãmãneshti* [rãmənɛʃti]; ta nazwa również pochodzi od prawołoskiego **rumâneaste* [ruminɛʃte] (< łac. *ROMANISCE), jednak nie zawiera nagłosowego [a], jak w przypadku właściwego armuńskiego, w związku z czym nie dochodzi w niej do synkopy samogłoski [u]. Z drugiej strony samogłoski [u] i [i] przechodzą tam w [ə] (oznaczane w piśmie *ã*), które współcześnie realizowane jest często jako [ɛ]. Glottonim ten można zatem stosunkowo łatwo oddać na gruncie języka polskiego jako *remeński*. Ludność, która posługuje się tym językiem, używa etnonimu *rrãmãnj*, czyli *Remeni*, lub *fãrshirots* (rum. *fãrșeroți*)⁴⁹, czyli – w wersji spolszczonej – *Ferszyroci* (forma *Farszeroci*, funkcjonująca w terminologii polskiej, zamiast oryginalnego oddaje fonetyzm rumuński). Alternatywnym określeniem tego języka byłaby więc nazwa *ferszyrocki*, jednak przymiotnik *fãrshiot*, *ferszyrocki* oznacza również jeden z dialektów wchodzących w jego skład (początkowo nazwa *Ferszyroci* odnosiła się tylko do jednej z grup Remenów), dlatego też może być on różnie rozumiany. Jako że *remeński* używany jest przez Wołochów pochodzących z Albanii, których Grecy nazywają

ρομανски јазуци ‘armuński – rumuński’, ‘języki romańskie’; jest to zatem taka sama zależność jak między polskimi formami *arumuński* a *rumuński*.

⁴⁶ Po armuńsku *limba machidunească* oznacza ‘język macedoński’; jako określenie armuńskiego spotyka się za to warianty z *machedon* itp. jako elementem złożenia, np. *limba vlaho-machedonã* w artykule o Armunach w armuńskiej *Wikipedii*, <https://roa-rup.wikipedia.org/wiki/Arm%C3%A2%C5%84i/Arom%C3%A2ni> [dostęp: 19.12.2019].

⁴⁷ Por. np. K. Νικολαΐδης, *Ετυμολογικόν λεξικόν της Κουτσοβλαχικής γλώσσας*, Αθήνα 1909.

⁴⁸ Por. np. P. B. Marinković, *Srpsko-cincarski rečnik / Sârbeascu-armâneșcu dicționar*, Beograd 2004.

⁴⁹ Nazwa pochodzi od wsi *Frashër* (arm. *Frashari*) w południowo-wschodniej Albanii (por. arm. *frapsin* ‘jesion’).

Αρβανιτόβλαχοι, czyli *Arwanitowołosi* (*Arwanitowłasi*), termin *αρβανιτοβλάχικα*, tj. *arwanitowołoski* (*arwanitowłaski*) jako glottonim, należałoby odnosić właśnie do remeńskiego. Ponieważ jednak nazwa ta, podobnie jak *kucowołoski* (*kucowłaski*), jest egzonimem używanym tylko przez Greków, wyklucza to jej użycie na szerszą skalę, w tym w terminologii polskiej. Podsumowując powyższe rozważania, sugerujemy wprowadzenie do obiegu nazwy *remeński*.

Ponadto, ponieważ Wołosi greccy i albańscy używają też często nazw *Własi* i *właski* (a niektórzy, jak Wołosi z Metsowa czy Olimpu, nie znają innych określeń), w grę wchodzi po raz kolejny glottonim *właski*, implikujący jednak konieczność dodania odpowiedniego przymiotnika, czyli *właski* (*metsowski*, *olimpijski* itp.).

Język armuński używany był początkowo głównie na terytorium greckim, a remeński – albańskim. Ze względu na ich późniejszą ekspansję są one obecnie używane również w Macedonii Północnej, Serbii, Bułgarii oraz w Rumunii. Spora diaspora żyje w Europie Zachodniej (głównie Niemcy i Francja), w Stanach Zjednoczonych i Australii. Na Bałkanach po armuńsku i remeńsku mówi – według różnych szacunków – od 500 000 do 600 000 osób⁵⁰. Ze względu na o wiele większą rozpiętość geograficzną i rozproszenie ich użytkowników języki te wykazują większe zróżnicowanie dialektalne niż właski i żejański oraz właski (megleński). Podział na armuński i remeński, który proponujemy powyżej, pokrywa się z podziałem na dwie zasadnicze grupy gwar, występującym w dotychczasowych klasyfikacjach „dialektu” arumuńskiego, por. wprowadzone przez Matildę Caragiu Marioțeanu rozróżnienie na *arumuński typu A* (rum. *aromâna de tip A*), czyli arumuński właściwy, oraz *arumuński typu F* (rum. *aromâna de tip F*), czyli arumuński farszerocki⁵¹, jak również klasyfikację Nicolae Saramandu⁵².

Biorąc pod uwagę zarówno położenie geograficzne (przynajmniej pierwotne), jak i pewne cechy językowe remeńskiego, nawiązujące z jednej strony do rumuńskiego, a z drugiej – do armuńskiego, należy uznać go za ogniwo pośrednie między rumuńskim a armuńskim. Jeśli chodzi o wewnętrzny podział remeńskiego (bądź ferszyrockiego *sensu lato*), składają się na niego następujące trzy dialekty: dialekt ferszyrocki *sensu stricto* – używany przez Ferszyrotów właściwych, w okolicach miasta Korcza (alb. *Korçë*, rem. *Curceauă*) oraz we wsiach *Plasë* (rem. *Pleasa*), *Dishnicë* (rem. *Dishnitsa*), *Andon Poçi*, dialekt grabowiański – we wsi *Shipskë* (rem. *Shipsca*) i w okolicach miasta Pogradec, we wsiach (nazwy wołoskie): Nicea, Lunca,

⁵⁰ M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 18.

⁵¹ M. Caragiu Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București 1968; M. Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București 1975, s. 216-265.

⁵² N. Saramandu, *Aromâna*, w: *Tratat de dialectologie românească*, red. V. Rusu, Craiova 1984, s. 423-476; N. Saramandu, *Dialectele românești*, op. cit., s. 440.

Greava (oba dialekty w południowo-wschodniej Albanii) oraz dialekt mizukiarski, którym mówią Mizukiarzy (rem. *mizucheari*), zamieszkujący region *Myzeqe* (południowo-zachodnia Albania)⁵³. Dialekt grabowiański nazywany jest tradycyjnie moskopolskim, jednak mieszkańcy Moskopola (alb. *Voskopojë*, rem. *Muscopuli*) mówili dwoma dialektami: po ferszyrocku i grabowiańsku⁵⁴. Poza tym tego ludność remeńskojęzyczna rozproszona jest po większych miastach Albanii, takich jak: Tirana, Berat, Elbasan, Fieri (rem. *Fearica*)⁵⁵.

Wtórnie enklawy remeńskojęzyczne (ferszyrockie) występują w Grecji: w Epirze – w rejonie Missolongi, w Macedonii – w okolicach miast Nausa (gr. *Νάουσα*, rem. *Neagushte*) i Edesa (gr. *Εδεσσα*, rem. *Vodena*), wsie: Selia di Nsus, Fetitsa, Horopani, Gramaticova, Căndruva, Plasna, Profiti Ilia, Căilivi Sporlită, Cosinets-Lăbănitza, Dămbeni, Niguveanj, Belcameni, Grajden, Pili, Troyuno, Yerman, Smărdeshi, Limnohori, Paticina, Papadia (nazwy wołoskie), a także w Tesalii – wieś Rodia (gr. *Ροδιά*, rem. *Rodia*). Oprócz tego w greckiej Macedonii, w okolicach miast Kastoria i Florina, założyli swoje osady, Niveasta (Nevesca) i Vlahoclisura, Remeni używający dialektu grabowiańskiego. Z kolei ludność posługująca się remeńskim ferszyrockim osiadła również w południowo-zachodniej części Macedonii Północnej, pod Bitolą, we wsiach Niżepołe (mac. *Нижеполе*, rem. *Nijopole*) i Magarewo (mac. *Магарево*, arm.-rem. *Magarova*). Ferszyrocki charakter ma również używany bardziej na zachód, w okolicach miasta Struga, dialekt wsi Gorna Belica (mac. *Горна Белица*, rem. *Beala di Supră*) i Dolna Belica (mac. *Долна Белица*, rem. *Beala di Ghios, Cămpu*)⁵⁶. W pobliskiej Ochrydzie zaś osiedlili się zarówno użytkownicy dialektu grabowiańskiego, jak i ferszyrockiego⁵⁷.

Właściwy armuński to najbardziej odmienny od rumuńskiego język wołoski. Tworzą go trzy dialekty, ukształtowane i używane początkowo w Grecji: dialekt gramoski – w górach Gramos, stanowiących obecnie granicę grecko-albańską, dialekt pindoski – w górach Pindos (arm. *Pindu*), oddzielających Epir od Macedonii i Tesalii, oraz dialekt olimpijski – w rejonie góry Olimp, czyli na pograniczu Tesalii i Macedonii greckiej, łączony na ogół z pindoskim, a często nawet włączany w jego obręb. Ze względu na dużą mobilność Wołochów również dialekty armuńskie zaczęły być używane na obszarach dość odległych od wyżej wymienionych

⁵³ N. Saramandu, *Aromâna*, op. cit., s. 471; M. Nevaci, *Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea*, București 2011, s. 18; M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 17.

⁵⁴ M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 13.

⁵⁵ N. Saramandu, *Aromâna*, op. cit., s. 471.

⁵⁶ N. Saramandu, *Aromâna*, op. cit., s. 471; M. Nevaci, *Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea*, op. cit., s. 18; M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 17.

⁵⁷ M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 31. Na temat dialektu Górnej i Dolnej Belicy oraz Ochrydy zob. M. Марковиќ, *Ароманскиот и македонскиот говор од охридско-струшкиот регион (во балкански контекст)*, Скопје 2007.

pasm górskich. Poza Gramos – Meyali Livadi, Gramoste, Deniscu – grupy ludności wołoskiej posługującej się dialektem gramoskim można napotkać bowiem w Macedonii greckiej – w miejscowościach: Niveasta (Nevesca), Vlahoclisura, Hrupishti, Kastoria, Florina, Livezi, w Bułgarii południowo-zachodniej – w górach Riła, Rodopy i Piryn, miasta: Pesztera, Blagojewgrad, (arm. *Giumaia di Sus*), Dupnica oraz w Macedonii Północnej, na jej południowym zachodzie – miejscowości: Kruszewo (mac. *Крушево* arm. *Crushuva*), Magarewo (mac. *Магарево*, arm.-rem. *Magarova*), Trnowo (mac. *Трново*, arm. *Tãrnova*) oraz w części zachodniej – w rejonie miast Sztip, Koczani, Sweti Nikołe, Wełes, Kriwi Doł, Dobrizani, Dolani. W porównaniu z obszarem zajmowanym pierwotnie przez dialekt gramoski to właśnie te nowsze terytoria stanowią współcześnie jego zasadniczy trzon. Dialekt pindoski z kolei rozprzestrzenił się na całą północną Grecję: na Epir – miejscowości: Metsowo (gr. *Μέτσοβο*, arm. *Aminciu*), Samarina, Perivoli, Avdela, Malacashi, Grebenitsi, Smixi, Anilio (gr. *Ανήλιο*, arm. *Cheare*), Bãiasa, Furca, na Tesalię – Tricala (arm. *Tãrcol*), Larisa, Veleshtin, Ellassona (arm. *Lãsun*), Volos, Sesklon, Armiro, Pertulion oraz na Macedonię – Veria, Xirolivad, Cavala, Drama. Dialekt olimpijski używany jest w Tesalii – wsie: Vlaholivadi (Livadi), Cochinoplu i Cãlivili di Cochinoplu oraz miasto Ellassona, a także w greckiej Macedonii – wsie Dion, Fteri i Caritsa oraz miasta Katerini i Servia⁵⁸.

Nowe dialekty mieszane

Konfiguracja językowa i dialektalna obszaru bałkanoromańskiego (wołoskiego) jest bardzo złożona ze względu na duże rozproszenie poszczególnych grup wołoskich, stymulujące odmienny rozwój używanych przez nich języków i powodujące coraz większe ich zróżnicowanie. Z drugiej strony społeczności wołoskie wykazywały zawsze sporą mobilność w związku z pasterstwem transhumancyjnym, stanowiącym podstawę ich gospodarki. Dlatego też, mimo rozproszenia, poszczególne grupy wołoskojęzyczne musiały pozostawać ze sobą we względnym kontakcie, z uwagi na pewne wspólne tendencje datujące się na ostatnie wieki (czyli już po rozpadzie prawołoskiej wspólnoty językowej), zaświadczone ponadto na bardzo różnych obszarach. Oprócz tego niejednokrotnie dochodziło do nadzwyczajnych migracji i osiedlania się w innych miejscach w następstwie rozmaitych wydarzeń politycznych oraz w ramach stopniowego przechodzenia na osiadły tryb życia.

⁵⁸ N. Saramandu, *Aromãna*, op. cit., s. 470; M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, op. cit., s. 9, 13-15.

Na skutek szeroko pojmowanych wołoskich ruchów migracyjnych dialekty wołoskie zwiększyły swój zasięg, często zaznaczając znów swą obecność na dawno utraconych obszarach (np. języki wołoskie na terenach słowiańskich przetrwały właściwie tylko w postaci języka Włachów megleńskich; dialekty wołoskie w Bułgarii, Macedonii Północnej i Serbii są wynikiem późniejszych migracji). W związku z tym na niektórych obszarach jedne dialekty nałożyły się na drugie i powstały nowe dialekty kontaktowe oraz mieszane⁵⁹, co dodatkowo zaciemnia i tak już skomplikowany obraz języków i dialektów wołoskich. Np. armuńska, pindoska gwara Metsowa w greckim Epirze zawiera pewną domieszkę remeńskiego, ferszyrockiego (dialekt kontaktowy)⁶⁰. Z kolei remeńska, ferszyrocko-grabowiańska gwara Kruszewa w Macedonii Północnej, na którą nałożył się armuński dialekt gramoski, ma już wyraźnie mieszany charakter⁶¹. Remeński dialekt wsi Małowiszte (mac. *Маловиштите*, rem. *Mulovishti*) pod Bitolą zdaje się mieć za to podłoże meglenowołoskie⁶².

Najmłodszymi chronologicznie nowymi dialektami są te, które powstały w wyniku stosunkowo niedawnych, bo XX-wiecznych migracji. Dotyczy to zwłaszcza Rumunii, w której osiedlali się głównie użytkownicy dialektów: gramoskiego i ferszyrockiego⁶³ (reprezentujący zatem zarówno język armuński, jak i remeński), które często oddziaływały wzajemnie na siebie, a w wyniku późniejszych przesunięć ludnościowych (z Dobrudży południowej do północnej) mogły ulec wymieszaniu. Oprócz tego (lub przede wszystkim) dialekty te pozostają pod silnym wpływem rumuńskim⁶⁴.

Standaryzacja pisowni współczesnych języków wołoskich

Coraz powszechniejszy pogląd, że tzw. *południowe dialekty rumuńskie* są osobnymi językami, pociąga za sobą próby ich standaryzacji, czyli stworzenia nowych języków standardowych lub – zgodnie z tradycyjną interpretacją – nowych języków literackich.

⁵⁹ Tłumaczenie terminologii rumuńskiej (*grai de contact* – *grai mixt*) zaczerpniętej z: M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, *op. cit.*, s. 196.

⁶⁰ M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, *op. cit.*, s. 10, 196.

⁶¹ M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, *op. cit.*, s. 10, 106, 196.

⁶² T. Papahagi, *Originea Muloviștenilor și Gopeșenilor în lumina unor texte*, „Grai și Suflet”, 1923, nr 4, s. 195-256; Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân: studiu lingvistic*, *op. cit.*, s. 19; M. Nevaci, *Identitate românească în context balcanic*, *op. cit.*, s. 103, 196. Dialekt ten używany był też w sąsiedniej, obecnie wyludnionej wsi Gopesz (mac. *Foneu*, rem. *Gopish*).

⁶³ N. Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, București 2007, s. XXVII-XXXIII.

⁶⁴ Por. M. Caragiu Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, *op. cit.*, s. 186-217 (rozdział: *Influența dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din România*); N. Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, București 1972; N. Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea*, *op. cit.*; M. Nevaci, *Graiul aromânilor fărșeroși din Dobrogea*, *op. cit.*

Abstrahując od kontrowersji o podłożu ideologicznym, towarzyszących takim próbom, napotyka się one na szereg obiektywnych trudności, zwłaszcza w przypadku armuńskiego i remeńskiego:

The idea of creating an independent Aromanian language has little chance of success, as Aromanian is an idiom spoken in all Balkan countries, but words from the official languages of these countries entered the language. Due to these considerable lexical differences, it seems impossible to create a unified language. Also, Aromanians are not a compact group, inhabiting a larger territory in any country. The creation of a new language is linked to a territory where you can develop and polish a dialect on all levels of education, administration, science etc.⁶⁵

Problem stanowi również wybór modelu standaryzacji językowej (narzucenie jednego z dialektów wszystkim pozostałym lub sztuczne uśrednienie ich do jednej, wspólnej postaci) oraz przekonanie do niego jego przeciwników, którzy ujawnią się bez względu na to, który model standaryzacyjny ostatecznie zwycięży (pierwszy wariant wywoła protesty użytkowników pozostałych, nieliterackich dialektów, drugi z kolei – oskarżenia o forsowanie sztucznego, nieużywanego nigdzie języka).

Niemniej jednak, na obecnym etapie standaryzacja języków wołoskich sprowadza się właściwie do prób kodyfikacji pisowni, które również budzą sporą emocji.

Język właski i żejański

Do zapisu języka właskiego i żejańskiego stosuje się obecnie przynajmniej trzy systemy: tradycyjny (rumuński), mieszany (rumuńsko-chorwacki) oraz nowy (chorwacki).

Alfabet rumuński

A a Ă ă Ț ț Â â B b C c D d E e F f G g H h I i Î î J j K k L l Ț ț M m
N n Ń ń O o P p R r S s Ș ș T t Ț ț U u V v X x Z z

Tradycyjny sposób zapisu właskiego i żejańskiego to alfabet języka rumuńskiego rozszerzony o 3 litery: *ă*, *ț* i *ș* w celu oddania samogłoski [a] oraz spółgłosek [ʌ] i [ɲ]. Takiego zapisu używają autorzy strony internetowej „The IstroRomanians in Croatia” o wyraznie

⁶⁵ P. Atanasov, *The Current State of Megleno-Romanians. Megleno-Romanian, an Endangered Idiom*, op. cit., s. 36.

prorumuńskim nastawieniu (por. podstronę na temat alfabetu oraz teksty w zakładce „Culture”⁶⁶).

Alfabet rumuńsko-chorwacki

A a Ă ă Â â B b C c Č č D d Đ đ E e Ě ě F f G g/V v Ğ ğ H h I i Ĭ ĭ K k
L l Ľ ľ M m N n/Ń ń Ő ő P p R r S s Ș ș T t Ț ț T" t" U u Ȫ ȫ V v Z z
Ž ž

Tzw. alfabet mieszany jest połączeniem pisowni rumuńskiej i chorwackiej. Współcześnie stosuje go w swoim słowniku August Kovačec⁶⁷.

Alfabet chorwacki

A a Ă ă Â â B b C c Č č Ć ć D d Đ đ E e Ě ě F f G g H h I i J j K k L l
Lj lj M m N n Nj nj O o P p R r S s Š š T t U u V v Z z Ž ž

Najnowszy sposób zapisu, stosowany przez członków grupy „Udruga Tragovi” [Stowarzyszenie „Ślady”] i autorów strony „Očuvanje vlaškog i žejanskog jezika” [Ochrona języka właskiego i żejańskiego]⁶⁸, opiera się w całości na alfabecie chorwackim, do którego dodano litery: *ă* i *ě*, oddające samogłoski [a] i [æ] (niewystępujące w standardowym języku chorwackim, ale znane czakawskiemu), oraz literę *â* na oznaczenie samogłoski [ə]. Taki sposób zapisu przemawia najbardziej do samej ludności właskiej i żejańskiej, lecz stanowi jednocześnie przedmiot ostrej krytyki ze strony kół prorumuńskich⁶⁹. Z drugiej strony wzorowanie pisowni języka mniejszościowego na ortografii języka dominującego, nawet jeśli ten ma odmienne pochodzenie i strukturę, jest jak najbardziej zrozumiałe; konwencje graficzne języka, którego używa się normalnie jako pisanego, są tak silnie zakorzenione w mentalności przeciętnego człowieka, że odmienne formy zapisu uważa się za anormalne. W świecie romańskim precedens istnieje np. w języku romansz, w którym spółgłoski [ʃ] i [tʃ] zapisuje się jako *sch* i *tsch*, na wzór niemiecki. W nowym systemie ukazały się m. in. publikacje dla dzieci

⁶⁶ *The IstroRomanians in Croatia*, <http://www.istro-romanian.net/alphabet.html>; <http://www.istro-romanian.net/culture.html> [dostęp: 22.10.2019].

⁶⁷ A. Kovačec, *Istorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*, Pula 1998.

⁶⁸ *Izgovor*, <https://www.vlaski-zejanski.com/hr/jezicne-lekcije/nauci-jezicne-lekcije-izgovor-2>; *Pisanje*, <https://www.vlaski-zejanski.com/hr/jezicne-lekcije/nauci-jezicne-lekcije-pisanje-3> [dostęp: 19.12.2019]. Por. również: Z. Vrzić, *Limba de saka zi / Svakodnevni jezik*, Rijeka 2009, s. 4.

⁶⁹ *Croația încearcă să facă să dispară dialectul istroromân, op. cit.*

stowarzyszenia „Tragovi”: „Juva popâru kręšte” [Gdzie pieprz rośnie] i „Šcorica de lisica ši de lupu” [Bajka o lisie i wilku]⁷⁰.

	<i>Alfabet rumuński</i>	<i>Alfabet rumuńsko-chorwacki</i>	<i>Alfabet chorwacki</i>
Samogłoski			
a	A a	A a	A a
ɑ	Ă ă	Ă ă	Ă ă
æ ~ ε	E e	Ț ț	Ț ț
e	E e Ț ț	E e	E e
ə ~ ɐ ~ i	Ă ă Ă ă Î î	Ă ă	Ă ă
o	O o	O o	O o
i	I i	I i	I i
u	U u	U u	U u

Spółgłoski			
Zwarte			
p	P p	P p	P p
b	B b	B b	B b
t	T t	T t	T t
d	D d	D d	D d
c	Ch ch	K k	K k
ʃ	Gh gh	G g	G g
k	C c	C c	K k
g	G g	G g	G g
Szczelinowe			
f	F f	F f	F f
v	V v	V v	V v
s	S s	S s	S s
z	Z z	Z z	Z z
ʃ	Ș ș	Ș ș	Š š
ʒ	J j	Ž ž	Ž ž
x	H h	H h	H h
y	G g	Y y	G g
Zwarty-szczelinowe			
ts	Ț ț	Ț ț	C c
dz	–	Ț ț	Dz dz
ʃ	C c	Č č	Č č
ɟ ~ dz	–	Ğ ğ	Đ đ
te	Chi chi	T" t"	Ć ć
Zwarty-otwarte			
m	M m	M m	M m
n	N n	N n	N n
ɲ	Ń ń	Ń ń	Nj nj
r	R r	R r	R r

⁷⁰ Juva popâru kręšte, 2011; Šcorica de lisica ši de lupu, Rijeka 2016.

l	L l	L l	L l
ł	Ł ł	Ł ł	Lj lj
Półsamogłoski			
j	I i	I i	J j
w	U u	U u	U u

Język właski (megleński)

W przeciwieństwie do właskiego i żejańskiego, w którym istnieje szczątkowa literatura (zob. wyżej), współczesne teksty w języku właskim (megleńskim) to głównie zapisy spontanicznych wypowiedzi najczęściej z użyciem transkrypcji naukowej, dość trudnej w odbiorze dla niespecjalistów. W związku z tym podajemy jedynie funkcjonujący nadal tradycyjny system zapisu oparty na rumuńskim.

Alfabet rumuński

A a Ā ā Ă ă B b C c D d E e Ē ē E ę F f G g H h I i Ī ī Ĭ ĭ J j K k L l Ł ł
M m N n Ń ń O o Ō ō Q q Ȯ ȯ P p R r S s Ș ș T t Ț ț U u Ū ū V v X x Z z

W tradycyjnym systemie zapisu właskiego (megleńskiego), z liter nieznanymi alfabecie rumuńskiemu występują *l* i *ń* dla [ł] i [ɲ] (jak w tradycyjnym systemie zapisu właskiego i żejańskiego), a także: *ę, Ȯ, ȯ, ĭ*, oznaczające [ɛ], [ɔ], dyftong [wo ~ wa] i półsamogłoskę [j], oraz litery: *ā, ē, ō, ī, ū*, służące do zapisu długich samogłosek akcentowanych: [a:], [e:], [o:], [i:], [u:] (w zależności od dialektu/gwary i ich specyfiki). System oparty na alfabecie rumuńskim stosują np. autorzy strony „Meglenoromâni”⁷¹.

	Alfabet rumuński
Samogłoski i dyftongi	
a	A a
a:	Ā ā
ɛ	E ę
ɛa	Ea ea
e	E e
e:	Ē ē
ə	Ă ă
ɔ	Ȯ ȯ
ɔa	Oa oa
o	O o
o:	Ō ō

⁷¹ *Meglenoromâni*, <https://meglenoromanii.wordpress.com/> [dostęp: 19.12.2019].

wo ~ wa	Ų ų
i	Ī ī
i:	Ī̄ ī̄
u	Ū ū
u:	Ū̄ ū̄

Spółgłoski	
Zwarte	
p	P p
b	B b
t	T t
d	D d
c	Ch ch
ĵ	Gh gh
k	C c
g	G g
Szczelinowe	
f	F f
v	V v
θ	
ð	
s	S s
z	Z z
ʃ	Ś ś
ʒ	J j
ç	H h
ǰ	
x	H h
χ	
Zwarty-szczelinowe	
ts	T̥ t̥
ɖz	Dz dz
tʃ	C c
ɖʒ	G g
Zwarty-otwarte	
m	M n
n	N n
ɲ	Ń ń
r	R r
l ~ ł	L l
ʎ	Ł ł
Półsamogłoski	
j	I i Ĩ ĩ
w	U u

Język armuński i remeński

Ponieważ armuński i remeński tradycyjnie postrzegane są jako jeden język, czy nawet dialekt „arumuński” (również przez swoich użytkowników), większość propozycji standaryzacyjnych dotyczy zbiorczo ich obu; mimo to, pewne rozwiązania stosowane są tylko w przypadku jednego z nich. Dwa najważniejsze systemy zapisu wspólne dla armuńskiego i remeńskiego to system tradycyjny, oparty na rumuńskim, oraz niezależny od niego nowy system przyjęty na kongresie w Bitoli w 1997 r.⁷² Alfabet albański i grecki wykorzystywane są do zapisu odpowiednio remeńskiego i armuńskiego.

Alfabet rumuński

A a Ă ă Â â B b C c D d Ț ț E e F f G g H h I i Î î J j K k L l Ț ț M m
N n Ń ń O o P p R r S s Ș ș T t Ț ț U u V v X x Y y Z z

Tzw. zapis tradycyjny to alfabet rumuński z dodatkiem 3 liter: *đ*, *l'* i *ń*, oznaczających spółgłoski [ɟ], [ʎ] i [ɲ]. Aby uniknąć trudności związanym ze stosowaniem tego systemu w zapisie komputerowym, litery te zastępuje się często połączeniami: *dz*, *l'*, *n'*. Alfabet ten ma długą tradycję i ciągle stosowany jest w Rumunii, zarówno przez zwolenników „dialektalnego” statusu armuńskiego, jak i przez ich ideowych przeciwników, uważających armuński za osobny język (choć pośród tych ostatnich jest coraz mniej popularny). W systemie tym wydano w ubiegłym wieku serię antologii armuńskich i słownik Matildy Caragiu Marioțeanu, a już w obecnym stuleciu – rumuński podręcznik do armuńskiego czy dzieła zebrane Apostola N. Caciuperi, w tym jego tłumaczenia (z Nowym Testamentem włącznie) oraz gramatykę i podręcznik⁷³. Używa go również bukareszteńskie wydawnictwo „Dimândarea Părintescă”

⁷² Na temat systemów zapisu armuńskiego w ujęciu synchronicznym i diachronicznym zob.: W. Dahmen, *Der Stand der Kodifizierung des Aromunischen*, w: *Zum Stand der Kodifizierung romanischer Kleinsprachen*, red. W. Dahmen, Tübingen 1991, s. 29-40; N. Saramandu, *Sisteme de scriere a aromânei*, „Studii și Cercetări Lingvistice”, 2000, nr 51 (1), s. 199-204; N. Bardu, M. I. Grădinaru, *Observații asupra aromânei scrise azi în România, Bulgaria, Albania, Grecia și Macedonia*, w: *Comunicare interculturală și integrare europeană*, red. E. Dănilă, O. Ichim, F.-T. Olariu, Iași 2006, s. 21-38; Th. Kahl, „Aromunisch schreibt man nicht!” *Erfolg und Misserfolg der aromunischen Schriftlichkeit*, w: *Sprachen im Abseits. Regional- und Minderheitensprachen in Europa*, red. R. Schlösser, München 2015, s. 123-146; Th. Kahl, E. Prifti, *Geschichte der Kodifizierung des Aromunischen*, w: *Romanische Kleinsprachen heute*, red. W. Dahmen, J. Kramer, G. Holtus (et al.), Tübingen 2016, s. 33-64.

⁷³ *Antologie lirică aromână*, op. cit.; *Antologie de poezie populară aromână*, op. cit.; *Antologie de proză aromână*, op. cit.; M. Caragiu Marioțeanu, *Dicționar aromân (macedo-vlah)*. DIARO. A-D, București 1997; M. Caragiu Marioțeanu, N. Saramandu, *Manual de aromână / Carti tră învițari armânești*, București 2005; A. N. Caciuperi, *Noul Testamentu, Traduțeri dit literatura română și universală, Gramatică armânească (proiectu di manual școlar)*, *Cursu practic di graiu armânescu*, București 2011.

[Zew Ojców]. Poza Rumunią bywa stosowany przez autorów z Albanii, por. publikacje Iancu Ballamaci⁷⁴.

Nowy alfabet

A a Ã ã B b C c Ch ch D d Dh dh Dz dz E e F f G g Gh gh H h I i J j K k
L l Lj lj M m N n Nj nj O o P p R r S s Sh sh T t Th th Ts ts U u V v X x
Y y Z z

Nowy system, którego głównym pomysłodawcą jest Tiberius Cunia, przyjęty został w 1997 r. w Bitoli, na *Simpozionlu trã Standardizarea-a Scriariljei Armãneascã* [Symposium ds. Standaryzacji Pisowni Armuńskiej]⁷⁵. Pokrywa się on w zasadzie z systemem używanym przez wydawane od 1984 r. w Niemczech pismo „Zborlu a nostru” [Nasze słowo], ten zaś nawiązuje do jednego z pierwszych systemów zapisu armuńskiego opartych na grafii łacińskiej, zaproponowanego przez Mihaila Boiagi w 1813 r.⁷⁶ Innymi słowy, jest to sposób zapisu starszy od „tradycyjnego” rumuńskiego, tyle że wprowadzono go w życie dopiero w latach 80. XX w. Cechuje się niemal zupełnym brakiem liter ze znakami diaktrycznymi (wyjątkiem jest *ã/â/ã* dla [ə ~ i]), zamiast których używa się dwuznaków: *dz, sh, ts* (dla [dʒ], [ʃ], [tʃ]), co w dobie powszechnej komputeryzacji znacznie ułatwia pisanie po armuńsku na komputerze oraz pozwala uniknąć problemów z kodowaniem niestandardowych znaków (zwłaszcza że zapożyczone z rumuńskiego litery *ș, ț* takie problemy faktycznie sprawiają, gdyż niektóre rumuńskie klawiatury używają zamiast nich niemal identycznych znaków *ș, ț*, które nie zawsze wyświetlane są poprawnie). Z drugiej strony system ten wyraźnie zrywa z dotychczasową rumuńską tradycją graficzną, w związku z czym stosowanie go jest jawną manifestacją przekonania, że armuński i rumuński są niezależnymi od siebie językami, tak więc raczej nie używają go zwolennicy poglądu, że armuński jest jednym z dialektów rumuńskich. Nowy sposób zapisu stosowany jest obecnie na coraz szerszą skalę, głównie w Macedonii Północnej, ale również w Rumunii, np. przez wydawnictwo macedońskiej organizacji *Unia ti Culturã-a Armãnjlor dit Machidunii* [Zrzeszenie Kulturalne Armunów Macedońskich] (Skopie) (w którym wyszła cała seria tłumaczeń z literatury powszechnej oraz słowników Diny Cuvaty,

⁷⁴ I. Ballamaci, *Metoda Aromãñã / Vlahã*, București 2010.

⁷⁵ T. Cunia, *Cursu di scriari armãneascã*, <http://www.armanami.org/blog/cultura-armanasca/cursuri-ti-scriari/lectsia-1-alfabetlu-armanescu/> [dostęp: 19.12.2019].

⁷⁶ M. Boiagi, *Γραμματική ρομανική ήτοι μακεδονοβλαχική / Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre* [Gramatyka romańska, czyli macedowołoska], Βιέννη 1813.

pisarza, tłumacza i aktywisty armuńskiego⁷⁷) czy wydawnictwo *Cartea Aromână* (Syracuse USA – Konstanca) oraz periodyki: „Grailu armănescu” [Mowa armuńska] (Skopie) czy „Bana armânească” [Życie armuńskie] (Bukareszt). Jest to również oficjalny zapis armuńskiego w Macedonii Północnej, w kraju, w którym armuński ma status urzędowego (gmina Kruszewo) i bywa nauczany w szkołach (stosując go m. in. ministerialne podręczniki szkolne do przedmiotu „Język i kultura Armunów”⁷⁸). Nowy system jest również bardzo popularny w Internecie, choć armuńska *Wikipedia*⁷⁹ zawiera artykuły zarówno w tradycyjnym, jak i nowym zapisie, w zależności od preferencji autora; jej interfejs umożliwia jednak automatyczną transliterację każdego artykułu poprzez przełączenie zapisu tradycyjnego w wariacie klasycznym [ãâ/d/l/n/ș/ț] i uproszczonym [ã/dz/l'/n'/ș/ț] na nowy zapis [ã/dz/lj/nj/sh/ts].

Alfabet albański

A a B b C c Ç ç D d Dh dh E e Ę ě F f G g Gj gj H h Hj hj I i J j K k L l Ll ll M m N n Nj nj O o Ô ô P p Q q R r Rr rr S s Sh sh T t Th th U u V v X x Xh xh Y y Z z Zh zh

System oparty na alfabecie albańskim z dodatkiem dwuznaku *hj* dla spółgłoski [ç] oraz litery *ô/ö* oznaczającej dyftong [ɔa] stosowany jest właściwie tylko jako alternatywna forma zapisu dla remeńskiego (oddając zresztą dobrze jego specyfikę, por. zapis *ll* dla [l]). Taka forma zapisu jest w użyciu zarówno w Albanii, jak i w Grecji, por. np. wydane w Albanii tłumaczenie „Ewangelii Łukasza” czy dwujęzyczny grecko-remeński zbiór wierszy „Καλαμάς”⁸⁰.

Alfabet grecki

A α Â â B β Γ γ Δ δ E ε Z ζ Θ θ I ι K κ Λ λ M μ N ν Ξ ξ O ο Π π Ρ ρ Σ σ ς Τ τ Υ υ Φ φ Χ χ Ψ ψ Ï ï

⁷⁷ Tłumaczenia (lub transpozycje z rumuńskiego, ponieważ – zgodnie z informacją przekazaną przez Cuvatę – opierają się one na tekstach rumuńskich jako źródłowych): m. in. *Bibliea (Săm̃ta Scriptur̃a)*, Scopia 2004; Verghiliù, *Eneida*, Scopia 2003; *Cânticlu-a Nibelundzãlor*, Scopia 2004; Homer, *Odiseia*, Scopia 2005. Słowniki: *Dictsionar armănescu-machidunescu*, Scopia 2006; *Dictsionar machidunescu-armănescu*, Scopia 2009; *Dictsionar arbihescu-armănescu*, Scopia 2015.

⁷⁸ Z. Mitreva, V. Costova, I. Mihailova, *Limba shi cultura a Armãnjlor ti clasa III-IX*, Scopia 2011-2017. Należy nadmienić, że nowej pisowni używano tam już w latach 90. XX w., por. I. Ianachieschi-Vlahu, *Gramaticã armãneascã – simplã shi practicã*, Crushuva 1993.

⁷⁹ Armuński jako jedyny język wołoski (poza rumuńskim) ma swoją wersję językową *Wikipedii*, https://roa-rup.wikipedia.org/wiki/Prota_fr%C3%A3ndz%C3%A3 [dostęp: 19.12.2019]. Do armuńskich tłumaczeń hasel w innych wersjach językowych prowadzi link *Armãneashiti*.

⁸⁰ *Evanghelu pi dupi Luka*, tłum. Lefteri Gjoshes, 2013, <https://www.bible.com/pl/versions/1559-arum-evanghelu-pi-dupi-luka-2013> [dostęp: 19.12.2019]; A. Κωρσιας, *Καλαμάς. Ποιήματα*, Αθήνα 1993.

Użycie alfabetu greckiego (z dodatkiem łacińskiej litery *â* lub alfy z greckim diakrytykiem dla [ə] lub [i] oraz z wykorzystaniem litery *ï* dla oddania półsamogłoski [j]) ma raczej charakter pomocniczy, stanowiąc na ogół uzupełnienie zapisu alfabetem łacińskim (przeważnie w nowej ortografii) w słownikach czy podręcznikach dla osób greckojęzycznych⁸¹. Zapis literami greckimi może również pojawiać się spontanicznie, gdyż w Grecji armuński jest głównie językiem mówionym: „po wołosku się nie pisze”⁸².

Siłą rzeczy zapis alfabetem greckim ograniczony jest do armuńskiego właściwego. W ten sposób system oparty na alfabecie albańskim oraz powyższy, bazujący na greckim, pozostają względem siebie w relacji komplementarnej.

	<i>Alfabet rumuński</i>	<i>Nowy alfabet</i>	<i>Alfabet albański</i>	<i>Alfabet grecki</i>
Samogłoski				
a	A a	A a	A a	A α
ăa	Ea ea	Ea ea	Ja ja	Eα εα
e	E e	E e	E e	E ε
ə ~ ε	Ă ă	Ă ă ⁸³ / Â â ⁸⁴ / Ā ā ⁸⁵ / Ā ā ⁸⁶	Ë ë	Â â ⁸⁷
ôa	Oa oa	Oa oa	Ô ô Ö ö	Oα οα
o	O o	O o	O o	O o
i	I i	I i	I i	I ι
y			Y y	
î	Â â Î î	Ă ă / Â â / Ā ā	Ë ë	Â â
u	U u	U u	U u	Oυ ου

Spółgłoski				
Zwarte				
p	P p	P p	P p	Π π
b	B b	B b	B b	Μπ μπ
t	T t	T t	T t	Τ τ
d	D d	D d	D d	Ντ ντ
c	Ch ch	Ch ch	Q q	Κ κ
ǰ	Gh gh	Gh gh	Gj gj	Γκ γκ

⁸¹ T. Γεωργίου, *Αμβιτσάμ(ου) Αρμάνέστι κουΤάκι αλ Γεωργίου / Amvitsâm(u) Armâneshti cu Taki al Georgiu*, Βέροια 2009.

⁸² Th. Kahl, „Aromunisch schreibt man nicht!” *Erfolg und Misserfolg der aromunischen Schriftlichkeit*, *op. cit.*, s. 138.

⁸³ W „oficjalnej” wersji zapisu, zob. T. Cunia, *op. cit.*

⁸⁴ Np. w czasopiśmie „Bana armânească”.

⁸⁵ Np. w czasopiśmie „Zborlu a nostru”.

⁸⁶ Dla samogłoski [ə], w celu odróżnienia jej od [i], oddawanego literą *ă* (m. in. w publikacjach Diny Cuvaty).

⁸⁷ T. Γεωργίου, *op. cit.*, s. 14.

k	C c	C c	K k	Κ κ
g	G g	G g	G g	Γκ γκ
Szczelinowe				
f	F f	F f	F f	Φ φ
v	V v	V v	V v	Β β
θ	Th th	Th th	Th th	Θ θ
ð	Dh dh	Dh dh	Dh dh	Δ δ
s	S s	S s	S s	Σ σ ζ
z	Z z	Z z	Z z	Z ζ
ʃ	Ș ș	Sh sh	Sh sh	Σσ σσ σς
ʒ	J j	J j	Zh zh	
ç	H h	H h	Hj hj	X χ
j	Y(i) y(i) ⁸⁸ Ǧ ǧ Ǫ ǫ ⁸⁹	Y(i) y(i)		Γ(ι) γ(ι)
x	H h	H h	H h	X χ
γ	Y y	Y y		Γ γ
Zwarto-szczelinowe				
ts	Ț ț	Ts ts	C c	Τσ τσ τς
dz	Ȭ ȭ / Dz dz	Dz dz	X x	Τζ τζ
ʧ	C c	C c	Ç ç	Τσι τσι
ɟʒ	G g	G g	Xh xh	Τζι τζι
Zwarto-otwarte				
m	M m	M m	M m	Μ μ
n	N n	N n	N n	Ν ν
ɲ	Ñ ñ / N' n'	Nj nj	Nj nj	Νι νι
r	R r	R r	R r	Ρ ρ
l ~ ł	L l	L l	Ll ll	Λ λ
λ	Ł ł / L' l'	Lj lj	L l	Λι λι
Pólsamogłoski				
j	I i	I i	J j	Ϊ ι
w	U u	U u / Ū ū ⁹⁰	U u	Ου ου

Podsumowując – konserwatywne, pro-rumuńskie podejście wszelkie działania standaryzacyjne ocenia często negatywnie. Znamienne jest stanowisko cytowanego wyżej Petara Atanasova, Włacha megleńskiego z pochodzenia i największego niewątpliwie autorytetu naukowego w dziedzinie swojego języka ojczystego:

The only way to save Romanian dialects South of the Danube (Megleno-Romanian and Aromanian) from extinction is to provide education in Romanian. Education in a language of culture, which enjoys great prestige, has a rich vocabulary from all domains, which is the language of Eminescu and Creangă, Eugen Ionescu and

⁸⁸ M. Caragiu Marioțeanu, N. Saramandu, *op. cit.*, s. 16, 19.

⁸⁹ A. N. Caciuperi, *Cursu practic di graiu armâneșcu, op. cit.*, s. 11.

⁹⁰ Np. w czasopiśmie „Bana Armânească” i w publikacjach Diny Cuvaty.

Mircea Eliade, Cioran, Enescu and Brâncuși, and which furthers integration into the society, seems to be the only solution for preserving these dialects⁹¹.

Mimo to, entuzjastyczne wręcz nastawienie wielu wołoskich „aktywistów”, przekładające się na zaawansowane i szczegółowe prace kodyfikujące pisownię oraz na szeroko zakrojoną akcję wydawniczą, pozwalają zachować ostrożny optymizm przynajmniej w odniesieniu do perspektyw przetrwania i rozwoju języka armuńskiego.

Aneks. Zestawienie glottonimów

Nazwy dotychczasowe	Nazwy proponowane
<i>dialekty rumuńskie</i> (rum. <i>dialecte românești</i>)	<i>języki wołoskie,</i> <i>języki bałkanoromańskie</i>
<i>język prarumuński</i> (rum. <i>limba străromână,</i> <i>limba protoromână,</i> <i>limba română comună</i>)	<i>język prawołoski,</i> <i>język prabałkanoromański</i>
<i>dialekt istrorumuński</i> (rum. <i>dialectul istroromân</i>)	<i>język właski i żejański</i>
<i>dialekt meglenorumuński</i> (rum. <i>dialectul meglenoromân</i>)	<i>język właski (megleński)</i>
<i>dialekt arumuński,</i> <i>dialekt macedorumuński</i> (rum. <i>dialectul aromân,</i> <i>dialectul macedoromân</i>)	<i>język armuński i remeński</i>

⁹¹ P. Atanasov, *The Current State of Megleno-Romanians. Megleno-Romanian, an Endangered Idiom*, op. cit., s. 36.